

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

PROBLEMS OF THE INSTITUTE OF INDIVIDUAL NON-MATERIAL RIGHTS OF A PHYSICAL PERSON

Подвірна О.В.,

*асистент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права*

Національного університету водного господарства та природокористування

У статті проаналізовано інститут особистих немайнових прав фізичної особи, зокрема поняття, зміст і систему цієї групи прав. Коротко досліджено нормативно-правове забезпечення та наведено низку прогалин у законодавстві. Зроблено низку висновків і надано пропозиції щодо вдосконалення механізму реалізації й забезпечення немайнових прав.

Ключові слова: особисті немайнові права, фізична особа, гуманізм, права людини, конституція, невідчужувані, немайнові блага, правовий інтерес, потреби, природне існування.

В статье проанализирован институт личных неимущественных прав физического лица, в том числе понятие, содержание и система данной группы прав. Коротко исследовано нормативно-правовое обеспечение и приведен ряд пробелов в законодательстве. Сделан ряд выводов и внесены предложения по совершенствованию механизма реализации и обеспечения неимущественных прав.

Ключевые слова: личные неимущественные права, физическое лицо, гуманизм, права человека, конституция, неотчуждаемые, неимущественные блага, правовой интерес, потребности, естественное существование.

The article analyzes the institution of personal non-property rights of an individual, in particular: the concept, content and system of this group of rights. A brief survey of regulatory and legal provision and a number of gaps in legislation. A number of conclusions and suggestions were made on improving the mechanism of realization and securing of non-property rights.

Key words: personal non-property rights, physical person, human rights, constitution, inalienable, non-property benefits, legal interest, needs, natural existence.

В Україні вперше на рівні Цивільного кодексу (далі – ЦК) закріплено особисті немайнові права фізичних осіб, визначено їх зміст, гарантії та способи захисту, що стало суттєвим внеском у процес поліпшення чинного цивільного законодавства, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів.

У юридичній літературі висловлювалися різні думки з приводу можливості й необхідності включення особистих немайнових відносин до предметів цивільного права. У теорії права існували принаймні дві точки зору на предмет цивільно-правового регулювання відносин з приводу нематеріальних благ і пов'язаних з ними особистих немайнових прав. Перша позиція: цивільне право не регулює, а лише охороняє особисті немайнові права. Друга – правове регулювання та охорона прав не можуть протиставлятися, оскільки регулювання означає охорону прав, а їх охорона здійснюється шляхом регулювання відповідних відносин. В Україні вкоренилася думка, що цивільне право як регулює, так й охороняє нематеріальні блага. Отже, відносини, які виникають з приводу особистих немайнових прав, не пов'язаних з майновими, є частиною предмета цивільно-правового регулювання.

Питання про можливість регулювання або лише захисту вказаних відносин також набуло свого часу дискусійного змісту. У наш час нормами ЦК України може й повинен здійснюватися не лише захист особистих немайнових прав, а й так зване позитивне регулювання, тобто конкретне визначення змісту цих прав і водночас змісту обов'язків, які їм кореспондують.

Окремі питання інституту особистих немайнових прав фізичної особи досліджували такі вчені, як Й.О. Покровський, М.М. Малєїна, В.А. Тархов, З.В. Ромовська, В.І. Бобрик, Л.В. Федюк, О.С. Жидкова, Н.В. Павловська, Р.О. Стефанчук, С.І. Чернооченко, С.В. Бондаренко, О.А. Підпригора та ін.

Метою роботи є висвітлення основних положень інституту особистих немайнових прав фізичної особи; визначення проблемних питань стосовно їх реалізації й необхідності запровадження європейського досвіду для побудови правової держави.

Розглядаючи так звану «проблему нематеріальних інтересів», відомі цивілісти початку ХХ ст. стверджували, що зростання особистості починається із зовнішнього, матеріального. На думку Й.О. Покровського, першими сферами, в яких за особистістю визнавалися суб'єктивні права, були сфери майнових і сімейних відносин. Пізніше поступово індивід починає цінувати й нематеріальні, духовні блага, і тоді право починає давати охорону і їм, спочатку часткову, слабку й бесистемну, а потім дедалі повнішу.

Навіть у римському праві, яке заклало початок побудови інститутів приватного права, духовний бік особистості лише поверхово відображено. Розвиток римського права відбувався в основі своїх інтересів в інтересах торговельного, комерційного обороту, а про рівність усіх членів суспільства, що є найважливішою передумовою появи особистих немайнових прав, прав для всіх, незалежно від будь-яких зовнішніх факторів, годі й говорити [1, с. 180].

Між тим, проблема прав людини в усі часи була невід'ємним складником розвитку людства, набуваючи характерних для різних епох філософських, релігійних або етичних елементів. Тому, зазначаючи безперечну новизну й оригінальність, глобальність сучасних досліджень у сфері прав людини, не варто забувати й про той внесок, який зробили вчені та видатні мислителі попередніх епох у розуміння місця й ролі людини в суспільстві, понять свободи, честі, гідності.

Проголошення в ст. 3 Конституції України людини, її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю зумовило формування в ЦК України окремої Книги, присвяченої особистим немайновим правам фізичної особи. Конституційні права особи мають і цивілістичний вимір як абсолютні цивільні права фізичної особи. Якщо Конституція гарантує право на інформацію, то в цивілістичному вимірі це абсолютне немайнове право особи, яке існує в рамках цивільних відносин між цією особою й усіма третіми особами, включаючи державу, що має цивілістичні засоби захисту. Отже, ЦК України вперше на рівні кодифікації цивільного зако-

нодавства присвятив урегулюванню особистих немайнових відносин не окрему статтю, а окрему книгу, тому що немайнові права становлять духовну основу суспільства, яка і є передумовою інших прав і свобод. Це варто розглядати як закономірний наслідок розвитку прав людини й гуманітарного права. Положення цієї Книги сприяють гуманізації відносин між людьми, усвідомленню місця людини як найбільшої цінності в суспільстві, підвищують рівень взаємовідносин між людьми в Україні до рівня загальноєвропейських стандартів прав людини [4, с. 254].

У правовій демократичній державі законодавство має слугувати передусім інтересам людини, а всі аспекти участі людини в нових ринкових відносинах розглядати в єдності та взаємозв'язку. ЦК України акумулює та регулює всі майнові й особисті немайнові відносини, які виникають і розвиваються на засадах рівності всіх учасників цивільних відносин, тому він є сьогодні тим фундаментом, на якому будується законодавство у сфері прав людини. Це та частина законодавства, яка визначає саму його структуру та співвідношення в ньому нормативних актів різних видів. Кодекс являє собою цілісну систему норм, що komponуються за єдиними принципами і ґрунтуються на єдиному методі регулювання суспільних відносин; визначає загальні положення, спільні для всіх норм певного роду; виділяє за диференційованими підходами окремі інститути, закріплюючи їх у відповідному порядку. У Книзі другій ідеться саме про норми, які регулюють особисті немайнові та майнові відносини на засадах рівності, диспозитивності, неприпустимості втручання у сферу особистого життя фізичної особи; судового захисту будь-якого порушеного цивільного права; справедливості, добросовісності, розумності тощо. Характерною рисою ЦК України є також те, що ним підкреслюється значення в суспільстві приватної особи, як фізичної, так і юридичної. Ця ідея пронизує всі інститути, що входять до його складу, знайшовши своє відображення в структурі Кодексу, який кодифікує норми приватного права, втілюючи юридичний порядок, що ґрунтується на принципі свободи людини [8, с. 89].

Особисті немайнові відносини виникають з приводу особистих немайнових благ, які охороняються цивільним законодавством, а саме: здоров'я, життя; честі, гідності й ділової репутації; імені (найменування); авторства; свободи літературної, художньої, наукової й технічної творчості, а також інших благ, які охороняються цивільним законодавством (ст. 201 ЦК України).

Особисті немайнові права належать усім без винятку фізичним особам незалежно від віку, дієздатності, інших обставин, зокрема від того, де й у зв'язку з якими подіями життя вони перебувають. Положення про рівність конституційних прав усіх громадян закріплене в ст. 24 Конституції України. Теоретичні підходи до належності особистих немайнових прав усім без винятку фізичним особам і рівність обсягу цих прав повинні бути втілені в повсякденне життя, набути свого реального змісту [9, с. 15].

Особисті немайнові права розглядаються в сучасній доктрині й законодавстві України як абсолютні й невідчужувані, є виявом свободи та недоторканності особи. Ураховавши традиції українського законотворення, положення міжнародних конвенцій, тенденції суспільного розвитку, досвід демократичних країн, які визначені Конституцією України, законодавець не допускає жодних обмежень щодо можливостей цивільно-правової охорони особистих немайнових відносин. Нормативні акти чинного законодавства, що містять цивільно-правові норми й регулюють особисті немайнові відносини, незалежно від того, є вони суто цивільними чи мають комплексний характер, мають підпорядковуватися у своїй цивільно-правовій частині загальним положенням інституту особистих немайнових прав, що містяться в ЦК України.

ЦК України поділяє особисті немайнові права фізичної особи за спрямованістю або цільовим призначенням на дві групи: ті, що забезпечують природне існування фізичної особи (глава 21), і ті, що забезпечують її соціальне буття (глава 22).

Можна також узяти за основу поділу порядок виникнення особистих немайнових прав на такі, що належать фізичним особам від народження, і такі, що їм належать за законом (ч. 1 ст. 270 ЦК України).

Доктрина цивільного права пропонує кілька критеріїв класифікації особистих немайнових прав.

Так, різні види особистих немайнових прав можна зібрати в три правові інститути: права на немайнові блага, втілені в самій особистості; право на особисту недоторканність, свободу; право на життя й охорону здоров'я; право на недоторканність особистого життя.

М.М. Малєїна вважає, що особисті немайнові права, пов'язані з майновими, під час їх реалізації можуть бути передумовою виникнення майнових прав. Їх можна розглядати як вторинні, бо вони можуть виникнути або не виникнути чи взагалі не будуть реалізовані. Частина немайнових прав виникає внаслідок договору та нерозривно пов'язана з іншими, в тому числі й майновими, правами й обов'язками сторін. Ідеться про адвокатську або банківську таємницю. Як і з цих відносин первинні, а які вторинні, впливає із цілей і змісту договору.

Що стосується особистих немайнових прав, не пов'язаних з майновими, то в літературі пропонується говорити про особисті блага, а не про особисті права, тобто взагалі заперечується наявність суб'єктивних прав на об'єкти, які невіддільні від особистості.

У сучасній цивілістичній літературі особисті немайнові права поділяються на абсолютні й відносні.

Більшість особистих прав є правами абсолютними. Однак управомочена особа може вступити й у відносні правовідносини з порушником. Це відбувається в разі порушення абсолютного права. Порушник зобов'язаний учинити дії, спрямовані на відновлення абсолютного права. Уточнюється, що деякі особисті права можуть бути лише відносними, а певна частина – як абсолютними, так і відносними [2, с. 800].

Мету закону в розробці загальних положень про особисті немайнові права в главі 20 ЦК України варто розуміти як необхідність установити норми загального характеру, що застосовуються до всіх без винятку особистих немайнових прав, а також як новий етап у забезпеченні всебічного розвитку особистості, охороні її життя, свободи, честі, гідності та особистої недоторканності. Тільки за такого підходу людина в жодному разі не буде розглядатися лише як засіб для досягнення цілей.

Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного (або майнового) змісту, мають єдину нееконімічну природу й утворюються в духовній сфері життя суспільства. Відсутність економічного змісту впливає передусім із самої їх назви як немайнових прав. Між тим, певний зв'язок між майновою сферою й названими правами існує. У цьому можна пересвідчитися, порівнюючи можливість матеріально забезпеченої особи на реалізацію своїх прав та особи, яка таких можливостей не має. Так, у разі порушення особистих немайнових прав особа змушена нести як матеріальні, так і душевні втрати. Це, у свою чергу, має вплив у майбутньому й на її майновий стан. Виходячи із цього, немайнові права варто аналізувати поряд з іншими правами особи, враховуючи те, що вони є складовою частиною єдиної системи прав, які підпорядковуються особою відповідно до своїх інтересів і якими вона володіє.

Зміст особистого немайнового права не включає, за загальним правилом, здійснення позитивних цивільно-правових дій, окрім низки винятків, хоча управомочений суб'єкт на свій розсуд використовує належні йому осо-

бисті немайнові права. Отже, уповноважена особа є носієм свободи щодо як своїх власних дій, так і свободи від стороннього втручання, а суб'єктивне особисте немайнове цивільне право являє собою право на свободу визначення своєї поведінки в індивідуальній життєдіяльності на власний розсуд, яке виключає можливість будь-якого втручання з боку інших осіб, крім випадків, прямо передбачених законом. Однак єдина модель особистого немайнового права не в змозі враховувати особливостей усіх немайнових прав, тому вважається, що вона не потребує конструювання. Суттєвого значення в цьому процесі набувають норми моралі. Важливо підкреслити, що кожен

випадок можливого втручання у сферу немайнових прав має базуватися на певних підставах.

Обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, встановлених ЦК України та іншими законами, можливі лише у випадках, передбачених ними.

З огляду на те що людина є найвищою цінністю для держави, під час реформування й запровадження правових норм законодавці мають враховувати європейський досвід для вдосконалення статусу людини та громадянина в нашій державі, а інститут особистих немайнових прав, у свою чергу, має стати відображенням принципу гуманізму й правової держави загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бартошек М. Римское право: понятие, термины, определение. Москва: Юрид. лит., 1998. С. 420.
2. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. 5-те вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2013. Т. II. 1120 с.
3. Стефанчук Р.О. Цивільне право України: навчальний посібник. Київ: Прецедент, 2005. 321 с.
4. Цивільне право України: Академічний курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. Т. 2: Особлива частина. 360 с.
5. Цивільний кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Верховець А.А. Цивільно-правова відповідальність за порушення умов договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2010. С. 66–74.
7. Аветисян В.Д. Административные и гражданско-правовые средства защиты личных неимущественных прав граждан: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; 12.00.14 / Ереванский гос. ун-т. Москва, 2001. 25 с.
8. Федюк Л.В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Івано-Франківськ, 2006. 161 с.
9. Чернооченко С.І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2000. С. 18.
10. Про міжнародне приватне право: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.

УДК 341.9:347.635

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

SOME ISSUES OF THE REALIZATION OF PARENTS' AND CHILDREN'S RIGHTS AND DUTIES IN INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Радчук О.П.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються правові аспекти взаємовідносин між батьками і дітьми. Проведено аналіз національного законодавства окремих країн і норм міжнародних конвенцій щодо аліментних зобов'язань. Вирішено питання застосування колізійних прив'язок, що вирішують проблеми встановлення батьківства та виконання зобов'язань щодо утримання.

Ключові слова: особистий закон дитини, особистий закон утримувача, обов'язки батьків і дітей, установа батьківства, виконання рішень іноземних судів щодо утримання.

В статье рассматриваются правовые аспекты взаимоотношений родителей и детей. Проведен анализ национального законодательства отдельных стран и норм международных конвенций в отношении алиментных обязательств. Решены вопросы применения коллизионных привязок, что решают проблемы установления отцовства и исполнения обязательств о содержании.

Ключевые слова: личный закон ребенка, личный закон алиментоплательщика, обязанности родителей и детей, установление отцовства, исполнение решений иностранных судов о содержании.

The article deals with legal aspects of parents and children relations. Some countries' laws and international conventions norms as to alimony maintenance have been analyzed. The issues of collisions that solve the problems of legal paternity and fulfilling the maintenance liabilities have been considered.

Key words: child's personal law, supporter's personal law, parents' and children's duties, legal paternity, enforcing international courts' rulings as to maintenance.

Колізійні питання регулювання відносин між батьками і дітьми становлять значну та складну частину міжнародних сімейних відносин, що вивчає міжнародне приватне право. Названі питання вирішуються за допомогою різних колізійних прив'язок, що закріплені як у законодавстві окремих держав, так і в двосторонніх чи

багатосторонніх договорах, що регулюють приватноправові відносини.

Метою статті є виявлення й дослідження проблем щодо реалізації сімейних прав та обов'язків, особливо під час виконання зобов'язань про утримання дітей і батьків, а також пошук шляхів удосконалення національного зако-